

Hüseyin Azmî Dede ve “Sâz u Terâneye Dair” Adlı Risâlesi
Huseyin Azmi Dede and His Booklet Titled “Saz u Teraneye Dair”

Abdullah Muaz Güven*

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi
Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

* Karamanoğlu Mehmetbey

Üniversitesi

abdullahmuazguven@kmu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7941-8615

Başvuru / Submitted:

8 Eylül 2023

Kabul / Accepted:

11 Kasım 2023

DOI: 10.21021/osmed.1357050

Atıf/Citation:

Güven, A. M. “Hüseyin Azmî Dede ve ‘Sâz u Terâneye Dair’ Adlı Risâlesi”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 19 (2023): 269-286.

Benzerlik / Similarity: 16

Öz

XIX. yüzyıl Osmanlı mutasavvıflarından Hüseyin Azmî Dede; kelâm, fıkıh, tasavvuf ve dinler tarihi gibi farklı alanlarda eserler kaleme almış bir zâttır. Mevlevîliğe müntesip bir ailede dünyaya gelen Azmî Dede, dokuz yaşında başladığı meşihat vazifesini ömrünün son günlerine kadar yerine getirmiştir. Bu makalede Hüseyin Azmî Dede’nin *Sâz u Terâneye Dâir* adlı risâlesi ele alınmaktadır. Müellifin hayatına ve eserlerine değinen biyografi kaynaklarında ve akademik çalışmalarda kayda geçmeyen bu risâle, Hüseyin Azmî Dede’nin müzik ve çeşitli oyunlar hakkındaki görüşlerini ihtiva etmektedir. Bu araştırmada müellifin hayatına, ilmi ve edebi kişiliğine dair değerlendirmelerin akabinde eserle ilgili analizlere yer verilmiştir. Makalenin sonunda eserin transkripsiyonlu metni ve orijinal hâli bulunmaktadır. *Sâz u Terâneye Dâir* adlı risâlede mûsikînin İslam dini açısından hükmüne dair kanaatler paylaşılmıştır. Hüseyin Azmî Dede mûsikînin caiz oluşuna dair kanaatlerini “lehv” kavramı üzerine inşa eder. Mizaç farklılıkları, enstrüman çalmanın hükmü ve dini hükümlerin dönem şartlarına göre yorumlanması mûsikî konusunda değindiği hususlardandır. Bu içeriğiyle risâle, Osmanlı dönemindeki mûsikî tartışmalarını ele alan eserler dizisine eklenebilir.

Anahtar Kelimeler: Mûsikî, Mevlevîlik, Hüseyin Azmî Dede, Sâz u Terâneye Dâir, Levh.

Abstract

Huseyin Azmi Dede, one of the nineteenth-century Ottoman Sufis, wrote books in different fields such as kalam, fiqh, sufism and history of religions. Born into a Mawlawi family, Azmi Dede became a sheikh at the age of nine and continued in this position for the rest of his life. This article deals with the booklet titled “Saz u Teraneye Dair” by Huseyin Azmi Dede. This booklet not recorded in biographical sources and academic studies on the author’s life and works, contains the author’s views on music and various plays. This article includes the evaluation of the author’s life and scientific personality and the analysis of the work. At the end of the article there is the transcribed text of the work and its original version. In the work “Saz u Teraneye Dair”, the author shared his comments on the provisions of Islam about music. Huseyin Azmi Dede builds his views on the permissibility of music on the lahw, a Qur’anic concept. The author states that people may have different views on music and instrument playing, and religious provisions on this issue should be evaluated according to the conditions of the period. With this content, the booklet can be added to the series of works dealing with music discussions in the Ottoman period.

Keywords: Music, Mawlawiyya, Huseyin Azmi Dede, Saz u Teraneye Dair, lahw.

Giriş

Mûsikî, insanlık tarihiyle yaşıt kültürel bir unsurdur. İslam dininin referans kaynaklarında mûsikîye dair yoruma açık hükmî ifadeler mevcuttur. Bu hükmî ifadeler, İslam tarihi boyunca ilmî değerlendirmelere konu olmuştur. Değerlendirmelerin İslam dini bünyesindeki farklı din anlayışlarının temel paradigmalarıyla şekillendiği görülmektedir. Osmanlı kültürü içinde de farklı din anlayışlarının tartışma konusu hâline gelen mûsikî özellikle tasavvuf geleneğinin vazgeçilmez bir ögesi olmuştur. Tarikatların ritüellerinde mûsikî icrası ve enstrümanların kullanımı yaygın bir uygulamadır. Mevlevîliğin mûsikî konusunda öne çıkan tarikatlardan olduğu söylenebilir. Bu araştırmaya konu olan risâle, XIX. yüzyılda Mevlevî tarikatı içinde maruf bir zât olan Hüseyin Azmî Dede'nin (ö. H. 1311 / M. 1893) mûsikî ile ilgili görüşlerini yansıtmaktadır. Hüseyin Azmî Dede, Gelibolu Mevlevîhanesi ile Kahire Mevlevîhanesi'nde postnişin olarak hizmet etmiş; bu iki farklı coğrafi bölgenin sosyal, siyasi ve ilmî şartlarıyla münasebetdar eserler kaleme almıştır. İntikal ettiği dönemde Kahire'de, pek çok ilmî konuda modern yaklaşımlar gündeme gelmekte ve dinî meselelerde tecdîd, islâh ve ihyâ gibi kavramlar çevresinde eser telifleri üzerinden tartışmalar gerçekleşmektedir. Hüseyin Azmî Dede'nin hayatı ve eserleri hakkında şu ana kadar yapılan çalışmalarda zikredilmeyen bu risâle, mûsikî hakkında Osmanlı döneminde müspet ya da menfi yönde telif edilmiş eserler silsilesine eklenebilecek bir eserdir.

1. Hüseyin Azmî Dede'nin Hayatı ve Risâleleri

Hüseyin Azmî Dede, bünyesinde doğup büyüdüğü Mevlevî geleneğini yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi şartları içinde devam ettirme çabasında olan; maddî, manevî hizmetleri ve eserleriyle XIX. yüzyıl Mevlevîliğine katkı sağlayan bir zâttır. H. 1231 / M. 1815 yılında doğmuş H. 1311 / M. 1893 yılında vefat etmiştir.¹ Oğlu Ahmed Celâleddin Efendi'nin (ö. H. 1365 / M. 1946) kaleme aldığı manzum ve mensur hâl tercemeleri², hayatı hakkındaki kısmî malumatı muhtevîdir. Şemâil ve şahsiyetine dair bazı tasvir ve nitelemelerin, yaşadığı dönemde Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden Batılı seyyahların hatıralarına yansıdığı görülür.³ Kaynaklarda yer alan bilgiler ışığında Hüseyin Azmî Dede'nin beş kuşak boyunca Mevlevî geleneği içinde yaşayan bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır.⁴ Azmî Dede, 1825'te babasının vefatı üzerine uhdesine aldığı meşihat

¹ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943), II/497.

² Ahmed Celâleddin Efendi'nin babası hakkında telif ettiği hâl tercemeleri farklı kaynaklarda nakledilmiştir. Manzum hâl tercemesi için bkz. Gülgün Erişen Yazıcı, *Ahmed Celâleddin Dede Şiir Defteri* (Konya: Dizi Ofset Matbaacılık, 2009), 125-134, manzum ve mensur hâl tercemeleri için bkz. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri* (İstanbul: ty.), II/640-44; Safi Arpaguş, *Hüseyin Azmî Dede, Hâl Tercümesi ve Risâleleri* (İstanbul: İfav Yay., 2014), 13-35.

³ Duru, farklı zamanlarda Gelibolu ve Kahire'ye yapılmış ziyaretler esnasında farklı seyyahların dilinden dökülen ifadelerle Hüseyin Azmî Dede'yi şu şekilde tarif eder: "...Hüseyin Azmî Dede 35 yaşlarında, iyice zayıf, soluk çehreli, dikkate değer bir yumuşaklık ve zarafet ifadesi bulunan bir zât. Elleri mükemmel bir zarafettedir. Başına sikke takar; çok yıpranmış, pek ince kumaştan açık mavi hırka giyer... 1875 yılında talazlanmış, uzun sakallıyla yakışıklı bir adamdır. Kürkle kenar yapılmış, koyu yeşil bir cübbe giyer. Müfrit tevbe ve nefse ezayla yıkılmış bir adamdır, zahiren kasvetlidir; ince, solgun, mum renginde, bir ceset gibi; keskin çehresi, sararmış dudakları, cansız gözleri, kemikli elleri, boşluktan gelen boğuk sesi ve bükülmüş duruşuyla dehşet verici ve hayalet gibidir. Korkunç sıcaklığa rağmen kürkle süslenmiş binışini titreyen elleriyle kavuşturur, sikkesi yeşil sarıktır. 1883 yılındaki ayını idare etmeye çıkarken adeta meydan içine gayret ederek sürünür ve bir Türk seccadesi üstüne bağdaş kurup oturur. 1890'lar itibarıyla başını büyük bir sarıkla örtmüş, beli bükülmüş, kurumuş, küçük bir ihtiyardır ama hâlâ asil çehrelidir." bkz. Rıza Duru, *Mevlevîname* (İstanbul: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2015), I/165-166.

⁴ Müellif hakkında bilgi içeren biyografik kaynaklardan *Hâtimetü 'l-es'âr*'da Hüseyin Azmî Dede'nin, babası Gelibolu Mevlevîhanesi Şeyhi İzzet Efendi'nin vefatı akabinde 9 yaşındayken mezkûr Mevlevîhane meşihatini uhdesine aldığı, kendisinin Farsça vukûfiyetiyle Mesnevi'deki müşkil ifadelerin açıklanması hususunda mahir olduğu ifade edilmiş ve bir gazeline yer verilmiştir.

vazifesini 41 yıl boyunca Gelibolu Mevlevîhanesi'nde, akabindeki 23 yıl boyunca Kahire Mevlevîhanesi'nde sürdürmüştür.⁵ Gelibolu'da iken dönemin padişah ve vezirlerinin yaptıkları ziyaretler neticesinde Mevlevîhane binasının tamiri ve tecdidine vesile olmuştur. Gelibolu Mevlevîhanesi'nin on yıl ara ile gerçekleşen iki tamiri vesilesiyle Mevlevîhane kapılarına nakşedilen kitabelerde Azmî Dede'nin tarih düşürdüğü şiirler yer almaktadır. Yakıt'ın çalışmasında kitabelere nakşedilen mısralar paylaşılmıştır:⁶

“İki mışra‘dan çıkup ‘Azmî birer târîh-i tām
İtsün erbâb-ı hüner bir bir hisâb-ı sâl ü mâh
Yapdırup ‘Abdülmeçîd Hân sâlikâne cây-gâh
Ehl-i vecde oldı bir cây-ı şafâ bu hân-gâh”
1256/1840

...
“Evvel işneyniyeti ‘Azmî ko dilden şâniyâ
Şeş cihâta nâzır ol târîh için eyle şalâ
Oldı nev ta‘mîr ile âdâb cây-i pür-şafâ
Yapdı Şeh ‘Abdülmeçîd Hâkık’a becâ ‘irfân sezâ”
1266-1267/1850-1851

Azmî Dede, Kahire Mevlevîhanesi şeyhi Mustafa Nakşî Dede (ö. H. 1270 / M. 1854) tarafından bestelenen şedd-i araban Mevlevî ayininin Gelibolu'da icra edilmesi vesilesiyle Mevlevî kültüründeki önemli bir unsurun tarihî süreçte naklini sağlamıştır.⁷ Duru, Fransız seyyah Eugène Jouve'nin hatıralarından nakille Kırım Savaşı'nın yaşandığı dönemde Fransızların boğaza hakim bir mevkiye hastane yapmak gayesiyle Gelibolu Mevlevîhanesi'ni validen talep ettiklerini aktarır ve Hüseyin Azmi Dede'nin gayretleriyle bu talebin kabul edilmediğini belirtir.⁸

bkz. Fatin Davud Efendi, *Tezkire-i Hâtimetü'l-eş'âr* (İstanbul: İstihkam Alayları Litografya Tezgağı, 1271/1853), 293-294. *Osmanlı Müellifleri*'nde de aynı gazel yer almakta, şiirlerinin arifâne ve şairâne oluşuna vurgu yapılarak bazı risâlelerinin isimleri zikredilmektedir. bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333/1915), I/134-135. *Sefîne-i Evliyâ*'da ise Hüseyin Azmî Dede'nin mahdumu Ahmed Celaledin Efendi hakkında daha geniş bilgiye yer verilirken Azmî Dede'nin Türkçe pek çok eserinin olduğu bilgisi ile yetinilmiştir. bkz. Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz. (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011), II/271. Hüseyin Azmî Dede'nin hayatı ve eserleri hakkında müstakilen yapılan yegâne çalışma ise Arpağuş'a aittir. Çalışmada Azmî Dede'nin hayatına dair detaylı ve kapsamlı bilgiler yer almakta, eserlerini barındıran mecmualarla ilgili analizlere yer verilmekte ve risâlelerinden on bir tanesi günümüz alfabesiyle okuyucuya sunulmaktadır. bkz. Arpağuş, *Hüseyin Azmî Dede, Hâl Tercümesi ve Risâleleri*. Erişen Yazıcı'nın Hüseyin Azmî Dede ve oğullarının hayatlarını konu alan makalesi de arşiv belgelerinde bulunan hususi bilgileri nakletmesi yönüyle dikkati çeker. bkz. Gülgün Yazıcı, “Gelibolu Kahire İstanbul Üçgeninde Bir Mevlevî Şeyhi ve Oğulları”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2 (2009): 207-222.

⁵ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XIX. yüzyıl)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 446.

⁶ İsmail Yakıt, “Mevlevîlikte ve Mevlevîhanelerde Ebced Hesabının Rolü”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2 (1996): 33-34.

⁷ Nuri Özcan, “Nakşî Mustafa Dede”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII (İstanbul 2006), 335.

⁸ Fransız seyyahın mektubundaki ifadeler Duru'nun çalışmasında şu şekilde aktarılmıştır: “...Yumuşak başlı vali buna çok gönülden razı oldu. Mamefih oradaki mübarek cemaatin burayı vermeyi tasvip etmesini şart koştu. Onların muhterem supérieur (şeyh)lerine ricanın kendisine arz edilmiş bulunduğu Osmanlı zâtûlilerinin huzurunda meclis olunacağı ilâm edildi. Bu günahkar teklif, dönen münevviyi öfkeden köpürttü. “Kim? Ben mi Allah'ın ve biraderlerimin alâkalarına böylece hıyanet edeceğim? Ben gâvurların domuzlarına, en münasip şekilde tanzim ettiğimiz ve mübarek neyin sesine uyararak, içinde neşeyle dönüp durduğumuz mübarek evimizi terk edeceğim ha? Semâdaki kuşlar bile o kâfirlerin ve dostlarının murdar sakallarına yapışmaz mı? Mukaddesata bu menfur tecavüze müsaade etmektense, onları kebab eti gibi dilim, dilim, dilim doğrarım!” diye bağırды onlara.” Mektubun devamı için bkz. Duru, *Mevlevîname*, I/338.

Azmî Dede, mûsikî geleneği içinde Mevlevî tarikinın ilerlemesine hizmet eden isimlerden Hamâmîzâde İsmail Dede Efendi'nin (ö. H. 1262 / M. 1846) talebesi olup aynı zamanda acem aşîran Mevlevî ayini bestekârı Bahâriye Mevlevîhanesi şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede'nin (ö. H. 1329 / M. 1911) mürididir. Kahire Mevlevîhanesi'nde vazifeli iken de na't ve ayin konusunda pek çok öğrenci yetiştirdiği bilinmektedir.⁹ XIX. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde farklı mecralarda yaşanan değişimin ve ailevî meselelerin de etkisiyle gerek ziyaret gerekse ikamet şeklinde farklı coğrafyaları gözlemleme imkânı bulan Azmî Dede'nin eserlerinde konu çeşitliliği dikkat çeker. Bu çeşitlilikte din ve tasavvuf konusunda yaşanan genel değişim ve hususî manada karşılaştığı olaylar etkili olmuştur.

Azmî Dede'nin eserleri, farklı mecmualarda tasnif edilmiş risâlelerden müteşekkildir. Risâlelerin kelim, fıkıh, tasavvuf ve dinler tarihi gibi farklı alanlarla irtibatlı konuları içerdiği görülmektedir. Arpağuş, risâleleri derc eden 7 mecmua ve bir müstakil eser hakkında bilgi verir. Tespitlerine göre Azmî Dede'nin 20 risâlesinden 14 tanesinin metnine ulaşılmıştır.¹⁰ Bu risâlelerin isimleri şu şekildedir:

Beyânü'l-makâsîd, Nuhbetü'l-âdâb, Temyîzü'l-emreyn, İşrâbü'l-merâm, Mirâtü'l-hakâyık, Miftâhu'l-kulûb, Âdâb-ı ef'âliyye, Ameliyyât, Te'vîlât-ı mühimme, Râfi'u's-şikâk, Dâfi'u'n-nifâk, Mühimmü'l-beyân, Tatbîk, Mîzânü'l-edyân, Temdîdü'l-hayât, İlzâm, Lâzîmü'l-beyân, Dîvân, Mehâsinü'l-ahlâk ve İcâbü'l-kelâm.

Zikredilen bu risâlelerden son altısı, ilgili çalışmada ulaşılamayan eserler olarak kaydedilmiştir. Üzerinde çalıştığımız mecmuada daha önce neşredilen *Mîzânü'l-edyân* ve *Tatbîk* risâlelerine ilaveten tespit edilmekle birlikte ulaşılamayan *Temdîdü'l-hayât* ve *İcâbü'l-kelâm* risâleleri bulunmakta ayrıca herhangi bir kaynaktan zikredilmeyen *Sâz u Terâneye Dâir* adlı risâle de yer almaktadır. Bu risâleyle birlikte Hüseyin Azmî Dede'nin tespit edilen eserlerinin sayısı 21'e ulaşmıştır.

2. İlmî ve Edebî Kişiliği

Tasavvuf ehlinin bilhassa meşîhat vazifesini icra eden zâtların, ekseriya gönüllerin eğitimi ve tatmini noktasında çaba sarf ettikleri ve bu minvalde eserler kaleme aldıkları yönünde genel bir kanıdan söz edilebilir. *Nuhbetü'l-âdâb* ve *Miftâhu'l-kulûb* risâleleri Hüseyin Azmî Dede'nin seyr u sülûka dair fikirlerini ihtiva etmesi yönüyle bu türden eserlerdir. Bununla birlikte Hüseyin Azmî Dede ilimle işigali nedeniyle farklı bir tasavvufî kişiliğe sahiptir. Risâlelerinde itikadî ve felsefî konular, ibadet ve muamelâta dair meseleler, mezhebî düşünce biçimleri ve diğer dinlerle fikrî münasebetler gibi muhtelif unsurların ele alındığı görülmektedir. Risâlelerin muhtevası, dönemin din ve tasavvuf algısı içinde tartışma konusu hâline gelmiş meseleler bağlamında şekillenmiştir. Hüseyin Azmî Dede'nin meşîhat vazifesini icra ederken ulema arasındaki ilmî ve fikrî tartışmaları takip ettiği anlaşılmaktadır. Bunun neticesinde eser telif etmenin elzem olduğunu düşündüğü konularda kısa ve yoğun metinlerle ilim geleneğine katkı sağlamaya gayret etmiştir. İlmî kişiliğinin temel özelliği, farklı alan ve konularda tartışma merkezli metinler telif etmesidir. *Temyîzü'l-emreyn*

⁹ Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı* (İstanbul: Simurg Yayınları, 2003), 223-224.

¹⁰ Arpağuş, *Hüseyin Azmî Dede, Hâl Tercümesi ve Risâleleri*, 41.

risâlesinin tek bir cümleden müteşekkil mukaddimesinde risâle telifindeki amacını anlatan ifadeler mevcuttur. Bu mukaddimede ilim sahibi olmayı Arapçanın kurallarını bilmek ile özdeş görenleri tenkit etmiş, ayet ve hadislerin inceliklerini anlayabilmek için riyazî ilimlere de ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.¹¹ Risâlelerin genelinde görülen temel yaklaşım biçimi bu mukaddimede de zikredildiği gibi zaman, mekân ve şahısların değişmesine bağlı olarak hükümlerin yeniden değerlendirilmesi yönündedir.

Hüseyin Azmî Dede'nin ilmî kişiliğine yönelik ifadelere Ahmed Celâleddin Dede'nin babası hakkında kaleme aldığı hâl tercemelerinde de rastlamak mümkündür. Ahmed Celâleddin Dede, babasının farklı konularda faydalı risâleler telif ettiğini zikreder:

*“Mebâhiş-i şettâdan bâhiş teşânîf-i ‘adîde ‘ale’l-huşûş birçok mesâ’il-i güzîdeye dâir resâ’il-i müfîde te’lîf ettiği gibi bir dîvânçe olacağ kadar bî-nazîr eş ‘âr-ı dil-pezîri dahî mevcûddur.”*¹²

Ahmed Celâleddin Dede manzum hâl tercemesinde Hüseyin Azmî Dede'nin ihtilâflı konulara açıklık getiren eserler telif ettiğini belirtmekte; Arapça, Farsça ve Türkçe olması muhtemel üç dilde nazım ve nesir konusundakini maharetini, edebî gücünü ve *Mesnevî*'yi şerh etmedeki muvaffakiyetini hatırlatmaktadır:

“Müşkilât-ı mesâ’ili açdı
Şafha-i kâ’inâta dür saçdı
Üç lisân üzre şî’r u inşâda
Muhtedirdi belîğ-i inşâda
Kuvvet-i nazm u kudret-i neğri
Koydu hayretde ser-te-ser dehri
Eşer-i pâkini bütün buleğâ
Hırz-ı cân eylemişdi ser-tâ-pâ
Nefes-i feyz-nâki pür-berekât
Meşnevî’den iderdi hall-i nükât”¹³

Hâl tercemelerindeki ifadelerde görülen önemli bir vasıf Azmî Dede'nin şairlik yönüyle ilgilidir. Bu ifadelere göre müellifin şiirleri küçük bir divan oluşturacak nitelik ve niceliğe sahiptir. Biyografik kaynaklarda zikredilen divanına henüz ulaşamamış olmakla birlikte Arpaguş farklı kaynaklarda tespit ettiği dokuz şiirine eserinde yer verir.¹⁴ Bu dokuz şiirden dördü tarih manzumesi, beşi ise gazeldir.¹⁵ Medhiye ve na’t gibi farklı türlerde yazılmış gazellerinde Azmî Dede'nin tasavvufî düşüncesine dair ipuçlarına rastlanmaktadır:

“Hemân bir noktadır mecmû’-ı ‘âlem nükte-i bâde
Bu sırrı fehm iden hestî-i mevhûma virir bâde
Nice huşyâr olur câm-ı elestin mest ü sekrânı

¹¹ Arpaguş, *Hüseyin Azmî Dede, Hâl Tercümesi ve Risâleleri*, 51.

¹² Ergun, *Türk Şairleri*, II/641.

¹³ Erişen Yazıcı, *Ahmed Celaledin Dede Şiir Defteri*, 132.

¹⁴ Arpaguş, *Hüseyin Azmî Dede, Hâl Tercümesi ve Risâleleri*, 19-47.

¹⁵ Gülgün Yazıcı, “Hüseyin Azmî Dede”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/azmi-huseyin-azmi-dede> (Erişim 09.08.2023)

Bulunca dest-i feyż-i hem-deminden mişli yok bāde
Kim olsa müncezib dildāre almaz iħtiyār anda
Semender-veş girer ‘uşşāk ‘aşk-ı āteş-ābāde
atar olmuş ħalāyık kimi eflāk u anāşırda
Kimi erħām-ı māderde kimi aşlāb-ı ābāde
Ne yüzden ‘arz-ı dīdār eylese dildār yeksāndır
Görür ‘Azmi tecellī iħtizāsın vech-i zībāde”¹⁶

Eserlerini üslup açısından değerlendirdiğimizde Azmî Dede’nin telif usulünde yeni bir anlayış biçimi sunma, delil getirme ve tartışma eğilimi görmekteyiz. Risâlelerinden herhangi biri bütüncül olarak incelendiğinde Hüseyin Azmî Dede’nin aktarmak istediği düşünceyi tüm yönleriyle sıkıştırılmış bir metinde ifade etmeye çalıştığı fark edilecektir. Bu tercihte konunun dağılmasını engellemeye yönelik bir gayenin gözetildiği düşüncesi uyanır.¹⁷ Ancak zengin kelime dağarcığını yansıtan tamlamalarla kurulu uzun cümlelerin bağlaçlarla irtibatlandırılması, çoğu zaman konu bağlamının okuyucu zihninde dinç tutulmasını zorlaştırmaktadır. Çok sayıda olumlu ve olumsuz yüklemi barındıran, paragraf ya da sayfa boyutuna ulaşmış cümlelerin anlaşılması dikkatli ve tekrarlı bir okumayla mümkündür. Bazen fiil ya da fiilden türemiş çok sayıda ifade bir cümlede zikredilmekte; ayet, hadis ve mantikî değerlendirmelerle örölü bu cümleyi anlaşılabilir hâle getirmek, cümle parçalarını birbiriyle anlamlı şekilde irtibatlandırmak okuyucu için başlı başına bir meseleye dönüşmektedir. Bađlamla ilgili veri, analiz ve tartışmaların bir arada verilmesi nedeniyle cümle ve cümle parçaları üzerinde yürütölen anlama çabası okuyucuyu müellifin temel gayesinden uzaklaştırabilmektedir. Zikredilen üslup özelliklerini *Sâz u Terâneye Dâir* risâlesinde yer alan ve vurguları tarafımızca yapılan şu birkaç ifade ile örneklendirebiliriz:

“... ba ‘zılarınıñ İslâmiyetiñ ilk zamânında **men ‘ idilmesi**, ba ‘zı sebeblere mebnî o zamân için memnû ‘ olanlarıñ muvaqqat kısmından **olması iħtizāsını red için iħtiyārî şeyleri men ‘ itmege vemā yanıķu ‘ani ‘l-hevā naşş-ı şerîfini söylemek lâzım gelmez.**”¹⁸

“Diyānete ta ‘alluķı **olmayan** işlerde herkes fā ‘il-i muħtār **olup ferāħlanmak için dağı beyān olunması hiçbir vakit nehy olunmasını istilzām itmez.**”¹⁹

“... dīnî işlerde men ‘i **bir müddet iħtizā itmek sebebi ile bir müddet nehy idilmesi iħtiyārî işlerde cāiz görölmesine māni ‘ degildir.**”²⁰

Risâleler üzerinde tahlile yönelik çalışmalardan ziyade neşr faaliyetlerinin yapılmasında örneklerde görölen ve Hüseyin Azmî Dede’ye ait risâlelerin genelinde karşılaşılan üslup özelliklerinin etkili olduğu düşünölebilir.

¹⁶ Ergun, *Türk Şairleri*, II/643.

¹⁷ Arpağuş, *Hüseyin Azmî Dede, Hâl Tercümesi ve Risâleleri*, 46.

¹⁸ *Mecmua* (1932), varak 1b.

¹⁹ *Mecmua* (1932), varak 1b.

²⁰ *Mecmua* (1932), varak 2b.

3. “Sâz u Terâneye Dâir” Risâlesi

3.1. Risâlenin Bulunduğu Mecmua ve Risâlenin Müellife İsnadı

Kitap müzayedesini yoluyla sahaftan temin edilen mecmuada Hüseyin Azmî Dede'nin *Sâz u Terâneye Dâir, İcâbü'l-keâm, Tatbîk, Temdîdü'l-hayât* ve *Mizânü'l-edyân* adlı risâleleri bulunmaktadır. 1932 tarihli mecmuada müellifin ismi sadece *Mizânü'l-edyân* risâlesinin başında zikredilmiş, istinsaha ilişkin bir bilgiye yer verilmemiştir. Defter suretindeki mecmua rika hatla kaleme alınmış, ilk üç risâlede varakların yalnızca b yüzleri kullanılırken geri kalan kısımda bazen a yüzlerine bazen de her iki yüze metin yazılmıştır. Varaklardaki satır sayısı 16-19 arasındadır. Harf figürasyonundaki değişimlere bakıldığında *Mizânü'l-edyân* risâlesinin aynı hat sahibi tarafından farklı bir kalemle yazıldığı intibai oluşmaktadır. Mecmuanın risâlelerden müteşekkil oluşuna bağlı genel özellikleri, Arpaguş tarafından tespit edilen diğer mecmualarla benzerlik arz eder. *Tatbîk* ve *Mizânü'l-edyân* risâleleri önceden tespit edilen mecmualarda da mevcuttur. Ancak bu risâlelerde nüshalar arası lafız farklılıkları görülür. Daha önce neşredilmemiş risâlelerden *Temdîdü'l-hayât*'ın Hüseyin Azmî Dede'ye ait olduğuna dair kayıtlara kaynaklardan ulaşmak mümkünken²¹ *İcâbü'l-keâm* risâlesinin aidiyeti müellifin diğer risâlelerde yaptığı atıflarla anlaşılmaktadır.

Tatbîk risâlesinde: “*Nuşûsuñ ekserisi añlayışları çocuklar gibi az olan bedeviler için vârid olunduğı İcâbü'l-keâm risâlemizde beyân olunmuşdur.*”²² ifadesine yer verilirken *Nuhbetü'l-âdâb* risâlesinde de: “... o zamân için sebebe mebnî nehîyñ muvaqqat kısmından olduğı İcâbü'l-keâm nâm risâlemizde beyân olunduğı vech ile...”²³ şeklinde devam eden cümle ile esere atıf yapılmıştır.

Makaleye konu olan *Sâz u Terâneye Dâir* adlı risâle hakkında da benzer bir durum söz konusudur. Müellife ait risâlelerden müteşekkil diğer mecmualarda yer almayan bu risâlenin ismi ve müellife aidiyeti konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak müellif tarafından *Beyânü'l-makâsıd* risâlesinde *Sâz u Terâneye Dâir* risâlesine yapılan bir atıf, risâlenin müellife ait olduğunu bildiren önemli bir kayıt olarak kabul edilebilir:

“... *Lu‘b ve şarab ve terâneye dâir tahrîr olunan risâle-i mahşûşayı müţâla‘adan fehmlinacağı vech ile...*”²⁴

Yukarıdaki ifadede atıf yapılan risâlenin *Sâz u Terâneye Dâir* adlı risâle olduğunu gösteren ilk işaret, paragraf boyunca mezkûr risâlenin muhtevasına yer verilmesidir. Hüseyin Azmî Dede, ilgili risâlede ele aldığı konuların bir kısmını burada tekrar zikretmiştir. *Sâz u Terâneye Dâir* risâlesini Hüseyin Azmî Dede'ye nispet etmemize vesile olan bir diğer durum ise müellifin aynı üslup ve edilgen ifade biçimiyle kendisine ait diğer risâlelere de atıf yapmış olmasıdır ki *Beyânü'l-makâsıd*'da *Temyüzü'l-emreyn* risâlesi işaret edilerek, “*Bu mes‘ele meşîyyetle irâde beynini temyîz için tahrîr olunan risâle-i mahşûşanıñ kalb-i hakâyık bahşinde fehmi eshel bir mişâl ile beyân olundu.*”²⁵ ifadelerine yer verilmiştir. Mecmuanın yalnızca Hüseyin Azmî Dede'ye ait risâlelerden oluşması, risâlelerde görülen ifade tarzı ve müellifin verilen örnekte görüldüğü şekilde kendini ima

²¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/134-35; Ergun, *Türk Şairleri*, II/643.

²² *Mecmua* (1932), varak 30b.

²³ Arpaguş, *Hüseyin Azmî Dede, Hâl Tercümesi ve Risâleleri*, 170.

²⁴ Arpaguş, *a.g.e.*, 156.

²⁵ Arpaguş, *a.g.e.*, 160.

eden edilgen bir üslupla risâleye atıf yapması *Sâz u Terâneye Dâir* adlı risâlenin Hüseyin Azmî Dede'ye ait olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.²⁶

3.2. Risâlenin Muhtevası

Mûsikî, h. III. yüzyıl itibariyle tasavvuf geleneğinin önemli bir unsuru hâline gelmiştir.²⁷ Bu gelenek içinde mûsikînin gelişiminde Mevlvî tarihinin rolü dikkat çekecek nispettedir. Mevlânâ mûsikîyi bir düşünce, ifade biçimi, tebliğ aracı ve eğitim metodu olarak görmektedir. Bunun sonucunda ilerleyen süreçte Mevlvîhaneler insan-ı kâmil yetiştiren mekânlar olmanın yanında konservatuvar vazifesini de icra etmiştir.²⁸ Hüseyin Azmî Dede'nin yaşam sürdüğü XIX. yüzyıl, diğer dinî mûsikî ve din dışı mûsikîde görülen durgunluğun aksine Mevlvî mûsikîsinin altın çağı olarak kabul edilmektedir.²⁹ Bu yüzyılda otuzun üzerinde Mevlvî ayini bestelenmiştir. Hüseyin Azmî Dede'nin gerek Gelibolu Mevlvîhanesi gerekse Kahire Mevlvîhanesi'ndeki meşihat vazifesi esnasında mûsikî ile ilgilendiği bilinmektedir.

Sâz u Terâneye Dâir isimli risâlenin telifinde o döneme kadar gelen mûsikî, semâ ve deverân tartışmalarının etkisi görülür. Özellikle XVII. yüzyılda alevlenen Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışması sürecinde öne çıkan³⁰ mûsikî bahsi hakkında Osmanlı dönemi boyunca pek çok eser kaleme alınmıştır.³¹ Azmî Dede'nin risâlesi mûsikî konulu eserlerden müteşekkil bu silsileye eklenen bir halka olarak değerlendirilebilir. Ancak muhteva ve delillendirme açısından farklı bir yaklaşıma sahiptir. Müellif mûsikînin cevâzına yönelik kanaatini *Kur'ân-ı Kerîm* merkezinde "lehv" kavramı üzerine inşa eder. Lokman Suresi'nin 6. ayetinde "*Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlence vesilesi kılmak için kullanılan eğlendirici sözler*"³² anlamında zikredilen "lehve'l-hadîs" ifadesi müfessirlerin önemli bir kısmı tarafından mûsikî olarak değerlendirilmiş ve ayetin mûsikîyi haram kıldığı fikri bu müfessirlerce benimsenmiştir.³³ Hüseyin Azmî Dede ise "lehv" kelimesi ve bu

²⁶ Arpaguş makale olarak hazırladığı ilk *Beyânü'l-makâsîd* neşrinde *Sâz u Terâneye Dâir* risâlesine yapılan atıfla Rusûhî Dede İsmâil Ankaravî'ye (v.1631) ait *Hüccetü's-semâ* eserinin kast edilmiş olabileceği kanaatini paylaşmıştır. bkz. Safi Arpaguş, "Hüseyin Azmî Dede ve Beyânü'l-Makâsîd Adlı Risâlesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (2006): 80. Ancak aynı risâlenin daha sonra yapılan kitap neşrinde bu ihtimali zikretmemektedir. *Hüccetü's-semâ*, raks ve deverânın helal oluşunu, semân ve def çalmanın caiz oluşunu izah eden bir eserdir. bkz. Bayram Akdoğan, "Hüccetü's-Semâ Adlı Mûsikî Risâlesi ve Ankaravî İsmail b. Ahmed'in Mûsikî Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (1996): 479.

²⁷ Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 168.

²⁸ Muhammed Yusuf Akbak, *Mevlana ve Mûsikî* (İstanbul: Rumi Yayınları, 2022), 241-42.

²⁹ Sadeddin Nüzhet Ergun, "Mevlana'nın Türk Şiiri ve Mûsikîsi Üzerindeki Tesirleri", *Konya Halkevi Kültür Dergisi* (1943), 112; Cinuçen Tanrıkorur, "Mevlevilikte Mûsikî", *3. Milli Mevlana Kongresi Tebliğler*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları 1989), 114.

³⁰ İbrahim Baz, *Kadızâdeliler Sivaslılar Tartışması* (Ankara: Otto, 2019), 132-45.

³¹ İsmail Rusûhî Ankaravî'nin *Hüccetü's-semâ* isimli eseri, Abdulahad Nuri'nin (ö. H. 1061 / M. 1651) *Risâle fî hakk-ı deverân-ı süfîyye* eseri, Müstakîmzâde'nin (ö. H. 1202 / M. 1788) *Makûlât-ı devriyye*'si bunlardan bazılarıdır. Bu eserlerde mûsikînin hükmü, semâ, raks, deveran, mûsikî aletlerinin çalınması gibi konular ele alınmıştır. Mûsikî hakkında aksi görüş beyan eden ulemada görüldüğü gibi cevâzını izah eden müelliflerin de ayet ve hadis temelli delillendirme yöntemini tercih ettikleri görülmektedir. Mûsikî ve semâ hakkında yazılmış risâlelerden bazıları hakkında tahlile yönelik yapılan çalışmalar mevcuttur. bkz. Akdoğan, "Hüccetü's-semâ Adlı Mûsikî Risâlesi ve Ankaravî İsmail b. Ahmed'in Mûsikî Anlayışı", 477-505; Safi Arpaguş, "Hüccetü's-semâ: XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mûsikî, Semâ ve Devran Hakkındaki Dinî Tartışmalar ve İsmâil Ankaravî'nin Semâ Müdâfaası", *Marîfe: Dinî Araştırmalar Dergisi*, VII/3 (2007): 369-399; Mustafa Demirci, "Makûlât-ı Devriyye'de Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddin'in Mûsikî ve Semâ Dâir Görüşleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII/2 (2014), 171-190.

³² Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 364.

³³ Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 24-26.

kelime kökünden türemiş “ilhâ” fiilinin geçtiği diğer ayetleri³⁴ de telmihle meseleye yaklaşır. Azmî Dede mûsikî olarak değerlendirilen “lehv” kavramının Allah’ı anmaktan, ibadetten alıkoyma tahsisiyle haram olarak nitelendirilebileceğini savunur. Ona göre Allah’ı anmaktan alıkoymayan mûsikî için böyle bir niteleme yapmak uygun değildir. Hüseyin Azmî Dede, Cuma Suresi sonunda zikredildiği şekliyle cuma namazı mukabilinde ticaret ve lehvin tercih edilmesine yönelik tenkitin bu bağlama uygun düştüğünü ifade etmektedir. “*Allah’ın nezdinde olan, eğlenceden de ticaretten de üstündür.*”³⁵ lafzında ticaret ve lehv aynı konumda zikredilmiştir. Hüseyin Azmî Dede, ticaretin ve lehvin Allah’ı anmaktan alıkoyma yönüyle burada mezkûr olduğunu belirtmekte, genel bir hüküm olarak ticaretin caiz oluşu gibi “lehv” yani mûsikînin de caiz olduğunu aşağıdaki ifadelerle savunmaktadır:

“*İbâdetden alıkonulan lehviyyâtda çalgı âletleriniñ çalınmasına ve diñlenmesine aħbâb ile muşâhabet daħi dâhil olduğından ibâdetden alıkoymadıkça naşşan ticâret ile müsâvî olan lehviyyât ihtiyârî işlerden olmağla diyânetden esâret kaçd olunmadıkça kalblere feraħ virmek için çalgınıñ men’ine hüküm olunamaz.*”³⁶

Hüseyin Azmî Dede’nin konuyla ilgili hadis-i şerifleri değerlendirirken sergilediği yaklaşım, lehv kavramına yönelik tahliliyle benzerlik göstermektedir. Azmî Dede, Sahîh-i Buhârî’de yer alan ve nikâh ilanı esnasında def çalmanın caiz oluşuna delil gösterilen hadis-i şerifi (Buhârî, “Nikah”, 49) değerlendirirken de diyanete taalluku olan ve olmayan meseleler ayrımını yapmıştır. Hüseyin Azmî Dede hadis-i şerifte nikâh ilanında def çalmaya yönelik cevâzın zikredilmesinin hikmetini dinle ilgili bir mesele olmasıyla açıklar. Ona göre burada cevâzın zikredilmesi, nikâha hasredilmek amacıyla değil diyanete taalluku olan bir meselede dahi mûsikînin caiz oluşunu vurgulamak gayesiyledir. Müellif, dinî meselelerle ilgili olmayan durumlarda bireylerin fâil-i muhtar olacağı yani özgür tercihlerine göre davranabileceği kanaatine sahiptir:

“*Buhârî’deki hadîs-i şerîfde çalgı âletleriniñ çalınmasına diñlenmesine dâir olan cevâzıñ nikâh’i lānında zıkr olunması diyânet işlerindeki cevâzıñ nikâhlar için iktizâsını beyândır. Diyânete ta’alluķı olmayan işlerde herkes fâ’il-i muhtâr olup ferâhlanmak için daħi beyân olunması hiçbir vakit nehy olunmasını istilzâm itmez.*”³⁷

Hüseyin Azmî Dede, bu yaklaşımla genel bir kaide olarak mûsikî icra etmenin ve dinlemenin caiz olduğu düşüncesini savunur. Azmî Dede bu kanaatini bir ayet ve hadis metni üzerine inşa etmiştir. Ancak mûsikînin hükmü konusunda farklı düşüncelere sahip olan alimlerin farklı ayet ve hadisleri delil olarak kullandığı bilinmektedir.³⁸ Bununla birlikte farklı din anlayışları saikiyle

³⁴ Müellife göre Nur Suresi 37. ayette yer alan “... Ticaretin de satımın da kendilerini Allah’ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâti vermekten alıkoymadığı... kişiler...”(Karaman vd., *Kur’an-ı Kerim Meâli*, 313.) ve Münafikun Suresi 9. ayette yer alan “Ey iman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah’ı anmaktan alıkoymasın...”(Karaman vd., *Kur’an-ı Kerim Meâli*, 502.) ifadelerinde “ilhâ” fiilinin “alıkoyma” manası içermesi, mûsikî hakkında verilecek hükmün alıkoyma ve hususen ibadetten alıkoyma bağlamıyla değerlendirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

³⁵ Karaman vd., *Kur’an-ı Kerim Meâli*, 500.

³⁶ *Mecmua* (1932), varak 2b.

³⁷ *Mecmua*, varak 1b.

³⁸ Mûsikîyi haram kıldığı iddia edilen ayet ve hadisler, mûsikînin helal olduğuna delil sayılan ayet ve hadisler gibi başlıklarla konuyu ele alan çalışmalardan bazıları için bkz. Bayram Akdoğan, “İslam’da Mûsikînin Hükmü Konusunda İleri Sürülen Ayet ve Hadislerin Tahlili”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2009): 115-133; Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 24-87.

ortaya çıkan görüşlerdeki ihtilaf bir tarafa bırakıldığında bugün bütüncül bakış açısıyla yapılan değerlendirmelerin -Hüseyin Azmî Dede'nin görüşüne paralel olarak- mûsikînin mübah oluşu neticesine ulaşacağı kanaati yaygındır.³⁹

Hüseyin Azmî Dede'nin mûsikî konusunda fikir beyan ettiği meselelerden biri de enstrüman kullanımınıdır. Mûsikî icrasında enstrümanların kullanımına dair bazı yasakların İslamiyet'in ilk zamanlarında uygulandığını kabul eden müellif, bu yasakların gayrimüslim adetlerine muhalefet etme gayesiyle konulduğunu düşünmektedir. Diğer dinlerin uygulamalarıyla yaşanabilecek karışıklıkları önlemek adına "muvakkat" olarak yani belli bir süre için uygulanan bu yasaklar, Azmî Dede'nin kanaatine göre karışma ihtimalinin yok olmasıyla ortadan kalkabilir, çünkü bu tür fiillerin "*nehîniñ sebebi zâil olduğda dîni ve ihtiyârî işlerde cevâzi sâbit olur.*"⁴⁰

Dinî referanslara dayanarak yaptığı açıklamaların yanı sıra Hüseyin Azmî Dede, insan fitratında mûsikîye olan yönelişi de değerlendirmiştir. Risâlede mûsikî dinlemek ve mûsikî aletlerini çalmak konusunda insanların mizaçlarının farklılığını dile getirmektedir. "*İnsânlardan her biriniñ neş'e verici âletlerden ba'zılarını çalmağ ve işitmek için rağbet itmek, ba'zılarında itmemek huşûşunda mizâcları bir değildir.*"⁴¹ ifadelerinde insanların farklı türlerde mûsikîden hoşlanabileceğini, farklı enstrümanları sevebileceğini ya da sevmeyeceğini ifade eden Azmî Dede; mûsikî konusunda insan iradesi ve ihtiyârın da rol oynadığını ifade etmiştir.

Risâlenin mûsikîden bahseden kısımlarının akabinde nerdeşir, satranç ve tavla gibi oyunların dinî açıdan değerlendirildiği görülür. Hüseyin Azmî Dede, bu tür oyunların para kazanma amacıyla oynanması durumunda kumar nev'inden kabul edileceğini belirtmektedir: "*...mağlûbdan para alınması iki tarafca muķâvele-i şifâhî merbûṭ olması yalnız tavlaya şâmil olmayup her dürlü oyunda da olduğundan kumâr nev'inden memnû'dur. Faķaṭ yalnız eğlenmek için olduğu taķdîrde memnû'ıyyetden müsteşnâdır.*"⁴² Azmî Dede yalnızca eğlenmek amacıyla bu tür oyunların oynanmasında bir sakınca olmadığını düşünmektedir.

3.3. Risâle Neşrinde Kullanılan Yöntem

- *Sâz u Terâneye Dâir* adlı risâlenin neşri öncesinde müellifin diğer risâleleri dil ve üslup açısından incelenmiş, özellikle *Beyânü'l-makâsıd* adlı risâle, bu risâleye atıf yapılması ve bu risâlenin muhtevasına değinilmesi yönüyle tetkik edilmiştir.

- Risâlenin tespit edilen tek nüshası 1932 tarihli mecmuada yer aldığı için yalnızca bu nüshadan istifade edilmiştir. Şahsi kütüphanede bulunması nedeniyle nüsha için rumuz takdir edilmemiş, makale içinde risâleye yapılan atıflarda kaynak ismi *Mecmua* olarak zikredilmiştir.

- Varak numaraları köşeli parantez içinde gösterilmiş, ibarelerin tırnak içine alınması noktasında metne sadık kalınmıştır.

- Okunamayan kelimeler metin içinde fotoğraf olarak gösterilmiştir.

³⁹ Bayram Akdoğan, "Mûsikî ile İlgili Kırk Hadis ve Şerhi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2015): 43; Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 278.

⁴⁰ *Mecmua*, varak 2b.

⁴¹ *Mecmua*, varak 1b.

⁴² *Mecmua*, varak 3b.

- Neşirde klasik transkripsiyon sistemi uygulanırken yazı stili olarak Times New Roman fontu tercih edilmiştir.

- Transkripsiyonlu metin oluşturulurken eserin XIX. yüzyıl sonlarına ait olması durumuna binâen dönemin dil ve imla hususiyetleri göz önünde tutulmuştur.⁴³

3.4. Risâle Metni (Transkripsiyonlu Metin)

Sâz u Terâneye Dâir

[1^b] Diyânete ta'allukı olmayan inbisât ve neşât sebeplerinden ba'zılarının İslâmiyetiñ ilk zamânında men' idilmesi, ba'zı sebeblere mebnî o zamân için memnû' olanların muvaqqat kısmından olması iktizâsını red için ihtiyârî şeyleri men' itmege "vemâ yanıku 'ani'l-hevâ"⁴⁴ naşs-ı şerîfîni söylemek lâzım gelmez.⁴⁵

İnsânlardan her biriniñ neş'e verici âletlerden ba'zılarını çalmağ ve işitmek için rağbet itmek, ba'zılarında itmemek huşuşunda mizâcları bir degildir. Neş'e viren "âlât-ı tarab" terkibinde "mizmâr" dâhil idilmesi ferâhlanmağ için icâb itdikce haş idenlere rağbetsizligi mücib degildir.

"Neqqâre" dahi böyledir. Buḥârî'deki ḥadîs-i şerîfde çalgı âletleriniñ çalınmasına diñlenmesine dâir olan cevâzıñ nikâh i'lânında zikr olunması diyânet işlerindeki cevâzıñ nikâhlar için iktizâsını beyândır. Diyânete ta'allukı olmayan işlerde herkes fâ'il-i muhtâr olup ferâhlanmağ için dahi beyân olunması hiçbir vaqit nehy olunmasını istilzâm itmez.

Nikâh i'lânında câiz olmasının zikr idilmesi nikâhıñ dînî mes'elelerden olmasına mebnîdir. Yalnız nikâha haş idilmesini icâb etmez.

İbâdetden alıkonılan lehviyyâtda çalgı âletleriniñ çalınmasına ve diñlenmesine [2^b] aḥbâb ile muşâhabet dahi dâhil olduğundan ibâdetden alıkoymadıkça naşsan ticâret ile müsâvî olan lehviyyât ihtiyârî işlerden olmağla diyânetden esâret kaşd olunmadıkça kalblere ferah virmek için çalgının men'ine hükm olunamaz. Ḥadîs-i şerîfde beyân olunan çalgı âletleri arasında mizmâr dahi dâhildir. Bu mizmârlardan kötü sesli bir nev'iniñ Ḥicâz'da bulunduğına yâḥūd hangi nev'inden olursa olsun kullanılması müslümân olmayanların arasında âdet olmasına mebnî dînî işlerde men'i bir müddet iktizâ itmek sebebi ile bir müddet nehy idilmesi ihtiyârî işlerde câiz görülmesine mâni' degildir.

Yine diyânet işlerinde câiz görülmeyen "neqqâre", "dümbek"iñ men' idilmesi taşınıñ davula beñzemesinden neş'et idüp bu da İslâmiyetiñ başlangıcında ğayr-i müslim âdeti zannolunmağ unudılınca kadar eski âdetlerden bir çok şey o zamânlar men' idilmiş idi. Bu da ihtiyâta mebnî idi. Mürûr-ı zamân ile bu men'e lüzüm kalmadığından mizmâr ve neqqâreniñ memnû' iyyeti muvaqqat bir zamân için nehy olunan kısımlardan olduğına kıyâsen nehyiniñ sebebi zâil olduğda dînî ve ihtiyârî işlerde cevâzı şâbit olur.

⁴³ Metin neşri konusunda faydalanılan kaynaklardan bazıları şunlardır: İsmail Ünver, "Çeviriyazıda İmla Birliği Üzerine Öneriler", *Turkish Studies*, 3/6 (2008): 1-46; M. Fatih Köksal, "Metin Neşrinin Ana Esasları", *TÜBAR*, 31 (2012): 179-209. Okan Kadir Yılmaz, *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2018).

⁴⁴ Necm, 53:3.

⁴⁵ Zîrâ bu naş ve kelâm-ı şerîf ancak fâhr-i âlem şallallahü 'aleyh ve sellem efendimiziñ zât-ı akdesleri içündür. (müellifin notu)

‘Üd ve tanbūr ve emsāliniñ nehy idilmesi elbette ‘ibādetden alıkoymak sebebinden hālī olmayup her ne kadar ‘ūd, k̄anūn ve rebāb eski ise de kemāniñ Rūm’da onuncu ‘aşırda zuhūri ve ‘Arablarda ise ‘asr-ı hāzır içinde şüyū’ı [3b] hāiz-i ehemmiyyet olmayup hadīs-i şerīfe tanbūr ve kemāni da ‘ilāve şārihi bu noktaya dikkat itmemiştir. Tanbūr farazā kadīm olsun: ‘İbādetiñ oyundan ve ticāretten hayırlı olduğına dāir āyet-i kerīme nüzūlünüñ sebebi tefsīrlerde beyān olunduğı vecihle ‘ibādetden alıkoyan esbāb-ı ğafletten olan oyun gibi ticāret daħi böyledir. Bināen ‘aleyh ‘ibādet vakitlerinde memnū’iyyeti meşrū’ olup faķať ‘ibādet zamānlarında olmayan vakitlerde çalgı çalmağı ve diñlemegi men’ itmek diyānetden esāret ma’ nāsını kaşd itmelidir ki bu aşlā cāiz degildir.

Nerd ve nerdeşir Īrānda icād olunan kezālik şaŗranca şāh, ferz ve piyāde lūğatleri ile nerdde ya’nī tavlada çehār, yek... (ilā āħir) gibi lūğatler delālet ider. Müslim, Sünen-i Ebī Dāvūd, İbn-i Māce gibi hadīs kitāblarında “nerd, nerdeşir” lafzıyla zikr olunması Īrān oyunlarınıñ ‘Arab lisānında isimleri olmadığına delīldir. Eđer işidilmemiş olsa bile mağlūbdan para alınması iki tarafca muķāvele-i şifāhī merbūť olması yalnız tavlaya şāmil olmayup her dürlü oyunda da olduğundan ķumār nev’inden memnū’dur. Faķať yalnız eğlenmek için olduğı taķdīrde memnū’iyyetden müsteşnādır.

Değerlendirme ve Sonuç

Tarikatların önemli bir kısmında görüldüğü üzere Mevlevîlikte mûsikî, mevcut kültürel yapının önemli bir parçasıdır. Hüseyin Azmî Dede na’t ve ayin icraları gibi bu kültür içinde önemli kabul edilen mûsikî unsurlarının aktarımına vesile olmuş, sonraki dönemde Mevlevî tarikatının önemli simalarından olacak zâtların mûsikî eğitimine katkı sağlamış bir mûsikîşinâstır. Hüseyin Azmî Dede mûsikî hakkındaki kanaatlerini *Sâz u Terāneye Dâir* adlı risālede ifade etmektedir. Mûsikînin caiz olduğu yönündeki görüşünün temelinde müntesibi bulunduğu Mevlevîliğin tesirinden söz edilebilir.

Hüseyin Azmî Dede, risāleyi bazı temel prensipler üzerine bina etmiştir. Bunlardan ilki, hakkında dinen kesin hüküm bulunmayan konularda insanların farklı tercihlerde bulunmasında mizaç farklılıklarının rol oynamasıdır ki mûsikî böyle bir konudur. Azmî Dede, mûsikînin icrasında, dinlenilmesinde, mûsikî ile ilgilenme ya da ilgilenmeme tercihinde insan mizacının etkisinden söz etmiştir. Müellifin bir diğer temel prensibi, “zamanın ve şartların değişmesiyle hükümlerin değişebilmesi” kaidesidir. Hususen mûsikî ve enstrüman kullanımına dair İslamın ilk yıllarında çeşitli sebeplerle hoş karşılanmayan davranışların bu sebeplerin ortadan kalkmasıyla caiz olabileceğini ifade eder.

Hüseyin Azmî Dede mûsikî konusunda İslam dininin temel kaynaklarını referans gösterirken İbādetin lehv ve ticarettten hayırlı olduğunu bildiren ayeti zikretmiş ve mûsikî karşılığında kullanılan lehv kavramının ticaretle müsavi bir şekilde ibadetten alıkoyma tahsisi olmadıkça haram olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmiştir. Bu kanaati onun bir diğer prensibini göstermektedir ki Azmî Dede’ye göre ayetlerin manalarını umuma ya da bir hususa göre değerlendirirken dikkatli olunmalıdır. Delil gösterdiği hadis-i şerif konusunda da benzer bir açıklama yapar.

Hüseyin Azmî Dede’nin *Sâz u Terāneye Dâir* risālesinde mûsikînin cevazı hakkında delillendirme açısından kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşım sergilediğini söylemek mümkün

görünmemektedir. Azmî Dede düşüncesini bir ayet ve bir hadis metni üzerinde temellendirmiş, seçmeci bir delillendirme yöntemi benimsemiştir. Tefsirlerde konuyla ilişkilendirilen diğer ayetleri ve hadis literatüründe yer alan diğer rivayetleri değerlendirmedeği anlaşılmaktadır.

Hüseyin Azmî Dede, risâlenin yalnızca bir paragrafında oyun konusuna değinmiştir. Satranç ve tavla örneğini zikretmekle birlikte bu tür oyunların bahis amacıyla oynanması durumunda caiz olmadığını, sadece eğlenmek maksatlı oyunların ise bu durumdan müstesna olduğunu ifade etmektedir. Risâle genelinde Azmî Dede, İslam dini tarafından yasaklanan davranışların, yasaklanma sebepleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Mûsikî, enstrüman kullanımı ve oyunlar hakkında zikredilen yasakların belirli şartlar ve zaman için söz konusu olduğu ve genele hamledilemeyeceği kanaati risâlenin temel muhtevasını oluşturmaktadır.

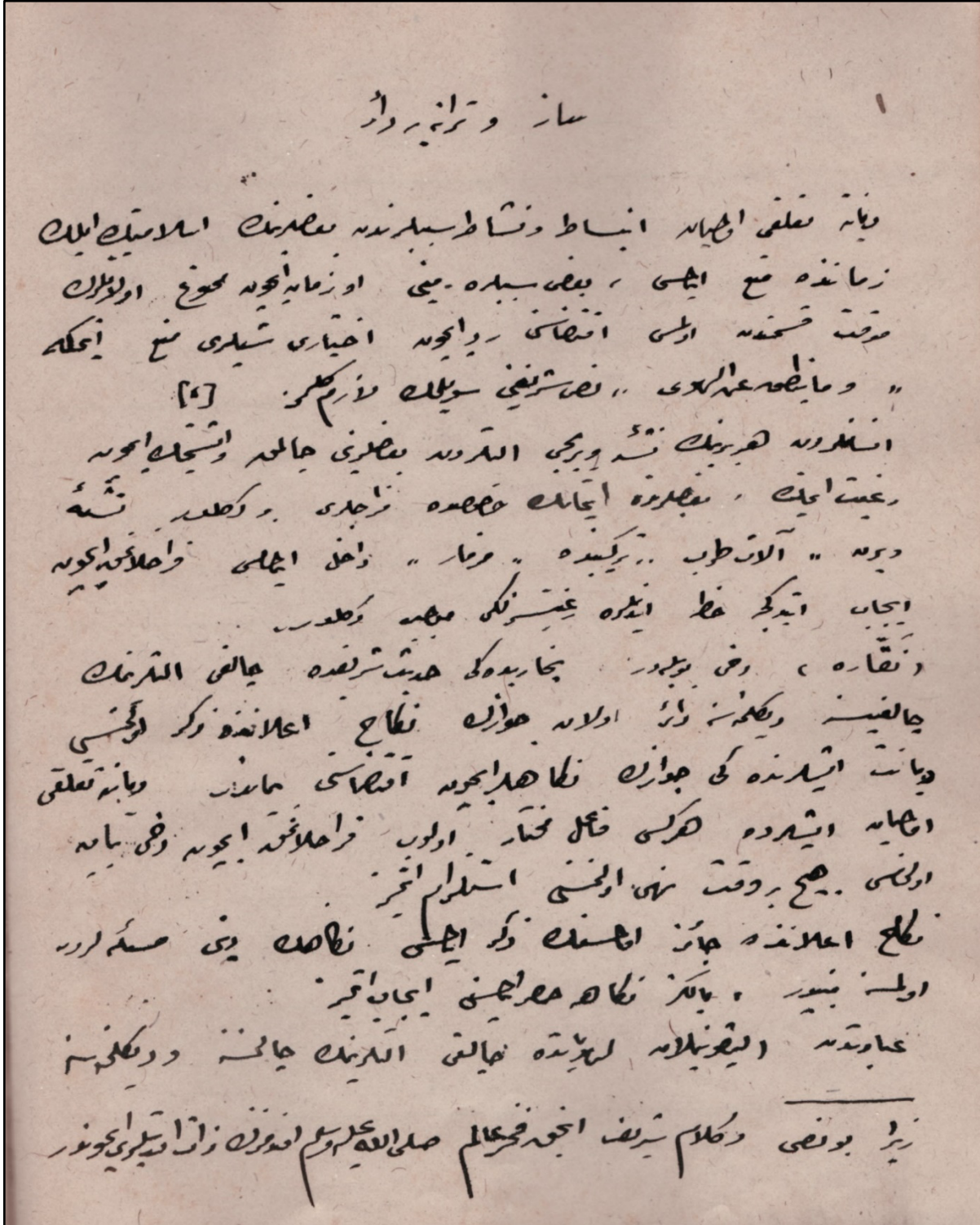
Kaynakça

- Akbak, Muhammed Yusuf. *Mevlana ve Mûsikî*. İstanbul: Rumi Yayınları, 2022.
- Akdoğan, Bayram. “Hüccetü’s-Semâ Adlı Mûsikî Risâlesi ve Ankaravî İsmail b. Ahmed’in Mûsikî Anlayışı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (1996): 477-505.
- Akdoğan, Bayram. “İslam’da Mûsikînin Hükümü Konusunda İleri Sürülen Ayet ve Hadislerin Tahlili”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2009): 109-136.
- Akdoğan, Bayram. “Mûsikî ile İlgili Kırk Hadis ve Şerhi”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2015): 1-45.
- Arpaguş, Safî. “Hüccetü’s-Semâ: XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mûsikî, Semâ ve Devran Hakkındaki Dinî Tartışmalar ve İsmâil Ankaravî’nin Semâ Müdâfaası”. *Marife: Dinî Araştırmalar Dergisi*, VII/3 (2007): 369-399.
- Arpaguş, Safî. *Hüseyin Azmî Dede, Hâl Tercümesi ve Risâleleri*. İstanbul: İfav Yay., 2014.
- Arpaguş, Safî. “Hüseyin Azmî Dede ve Beyânü’l-Makâsıd Adlı Risâlesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (2006): 67-100.
- Baz, İbrahim. *Kadızedeler Sivasiler Tartışması*. Ankara: Otto, 2019.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*, 3 c., İstanbul: Matbaa-i Amire, 1915.
- Demirci, Mustafa. “Makûlât-ı Devriyye’de Müstakîmzâde Süleyman Sa’deddîn’in Mûsikî ve Semâa Dâir Görüşleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 18, sy. 2 (2014): 171-190.
- Duru, Rıza. *Mevlevîname*. 2 c. İstanbul: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2015.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. “Mevlana’nın Türk Şiiri ve Mûsikîsi Üzerindeki Tesirleri”. *Konya Halkevi Kültür Dergisi*, (1943): 110-112.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Türk Mûsikîsi Antolojisi*. 2 c. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943.

- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Türk Şairleri*. 4 c. İstanbul, ty.
- Erişen Yazıcı, Gülgün. *Ahmed Celaleddin Dede Şiir Defteri*. Konya: Dizgi Ofset Matbaacılık, 2009.
- Fatin Davud Efendi. *Tezkire-i Hâtimetü'l-Eşâr*. İstanbul: İstihkam Alayları Litografya Tezgahı, 1271/1853.
- Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kafi Dönmez, ve Sadrettin Gümüş. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Köksal, M. Fatih Köksal. "Metin Neşrinin Ana Esasları", *TÜBAR*, 31 (2012): 179-209.
- Küçük, Sezai. *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*. İstanbul: Simurg Yayınları, 2003.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*. Haz. Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz. 5 c. İstanbul: Kitabevi Yay., 2011.
- Özcan, Nuri. "Nakşî Mustafa Dede". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII (İstanbul 2006). 334-335.
- Tanrıkorur, Cinuçen. "Mevlevîlikte Mûsikî". 3. *Milli Mevlana Kongresi Tebliğler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları (1989): 111-115.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Açısından Müzik ve Semâ*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Ünver, İsmail. "Çeviriyazıda İmla Birliğı Üzerine Öneriler", *Turkish Studies*, 3/6 (2008): 1-46.
- Yakıt, İsmail. "Mevlevîlikte ve Mevlevîhanelerde Ebced Hesabının Rolü". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2 (1996): 31-41.
- Yazıcı, Gülgün. "Gelibolu Kahire İstanbul Üçgeninde Bir Mevlevî Şeyhi ve Oğulları". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2 (2009): 207-222.
- Yazıcı, Gülgün. "Hüseyin Azmi Dede". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Erişim 09 Ağustos 2023. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/azmi-huseyin-azmi-dede>
- Yılmaz, Okan Kadir. *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2018.
- Yücer, Hür Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XIX. yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

EKLER

Ek 1. Risâle (Orijinal Metin)

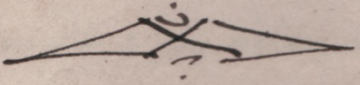

Görsel Unsur 1: 1b numaralı varak

٢
ا حباب اید صاحب دنی و اعدا اولدوغو حبابده الیومده نصابیاری
اید ماری اولایه لایق اخیاری ایشوره اولفده رابعده (اسارت)
وقده اولدوغو قلیده فرج ورمیک آجوبه جالفیک نفعه حکم اولدو
هدیه شریفده بایه اولان جالفی اللہ اده سده (نومار) دخی اولفده
بو نومارده کوتوسک بر نوعک مجازده بولونفده ، بوز هاند
نوعده اولورک اولسوه قولونمسی مسکانه اولماندن اده سده عاون
ایله بنی دنی ایشوره منی بر مدت اقصا اتمک سبی اید بر
مدت منی ایسی اخیاری ایشوره جائز کولون مانع و قدر
نه دایت ایشوره جائز کولمانده « تقاره ، دویم لک ، ش
منع ایسی طابک اوله بکزه سفده نشات ایون بورد اسلامیک
باشلاخنده « فخر مسلم » عادی ظهر اولمک احکام : ارنو دیمه قدر اسک
عادی بورد بورد ایسی اوزماند منع ایسه ایسی : بورد اخیارلم بنی لری
مور زمان اید بوضد لوزم قالمیق نومار و تقاره منک منوعنی نوقده
بر زمان اید بورد ایسی اولان سفده اولدونه قیاساً ، نهیلک سبی زائل
اولدوه دنی و اخیاری ایشوره بوزی قیامت اولور .
عور و لجهور و اصفانک من ایسی الیه عارنده ایفرجه سفده
خالی اولسون هر قدر عور ، قانوه و رباب الکاتبه ده کمانک
رویده ایتی عورده ظهوری و عور بورد ایسه هر جعفر ایدمه شیوعی

Görsel Unsur 2: 2b numaralı varak

۴
 هائز اهیت ایلیون حدیث سرفه ظهور و کانی ده علاوه شایع بر تقی
 وقت انجامند . ظهور فرضا قیدم اوسوه : عادتک
 « اولونده و تجارتده خیرلی اولوننده » راز است کرم نزد لند سبی
 تقبلرده باید اولدغی وجه عبارتده ایتمانه اسباب عقلمده
 اولوه اولوه کی تجارت و هی یولم و . بنام عادت و قدرنده
 مجموعی مشروع اولون فقا عیادت زماننده اولطایه وقتورده
 چالغی چالغی و دیکدیگ شیخ ایتمک . و یاعده اسارت بنامانی فقد ایتمک
 بو اصلا جائز دیکد .
 « نورد و نورد شیر » ایرنده ایجاد اولنه ، کذلت شکرخنده : شاه
 نوز پیاده نعلی ایل نوردوه یعنی طاولوده : عیلام . نیک ... الخ
 کی نعل و لالت ایل . مسلم . سنده ای داود ، ابن ماجه کی
 حدیث کتابنده (نورد ، نورد شیر) تقطیع ذکر اولسی ایرانه اولوننده
 عرب سافه اسلاری اولوننده و یلد . اسم ایستلله اولسری
 (مغلوب) ده یاره الهای ایک طرفی مقارنتمه سربط اولسی
 مانده طاولویه سال ایلیون هر دورلو اولوننده ده اولوننده
 قمار نوعنده مجموعده : فقا مانده اکلند ایچوم اولوننده
 تقدیره مجموعنده مشنا و .

Görsel Unsur 3: 3b numaralı varak

Ek 2. Őeyhin Stüdyo Portresi

Görsel Unsur 4: Fotoğrafçılar Royer ve Aufiere tarafından çekilmiş ve “Őeyhin Stüdyo Portresi” şeklinde adlandırılmıştır. Hüseyin Azmî Dede'nin portre fotoğrafı hakkında detaylı bilgi için bkz. Rıza Duru, *Mevlevîname* c. 1, (İstanbul: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2015), 165.